

NOTE LEXICALE PRIVIND LIMBA ROMÂNĂ DIN TRANSNISTRIA

IULIA MĂRGĂRIT

Semnalați pentru prima oară de Teodor Th. Burada (1883–1884), cercetați, mai întâi, de Gustav Weigand (1904), după câteva decenii, de Sever Pop, pentru *Atlasul lingvistic român I* (1934), în perioada războiului, în 1941, de Comisia de cercetare a Transnistriei ai cărei membri erau în subordinea lui Tr. Herseni (Șandru 1998, 185–201) și, între 1941–1944, de o echipă, sub conducerea lui Anton Golopenția (Bug I–II), românii din Transnistria au trezit interesul lingviștilor, istoricilor, sociologilor români. Dintre localnici, N.P. Smochină (1939), originar din regiune, a publicat o culegere de texte „din literatura populară a românilor de peste Nistru”. A urmat o lungă pauză de „suspendare” a cercetărilor din cauza contextului politico-istoric. Acestea au fost reluate cu ocazia ALM, iar în 1993, o echipă mixtă de dialectologi români de la București și Chișinău s-au deplasat în Transnistria, publicând ulterior volumul realizat pe baza anchetelor dialectale efectuate: TD – Bas. Între timp, folcloriștii de la Chișinău „au reînnotat” firul cercetărilor întrerupt atât de brusc, la un moment dat. În urma numeroaselor deplasări științifice efectuate pe un vast spațiu ex sovietic, au adunat un amplu material, publicat în două volume, sub titlul *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, de nordul Caucazului* (Texte inedite), Volumul I, coordonator : N. Băieșu, 2007; volumul II, 2009, Chișinău, „Tipografia Centrală”.

Notele lexicale de mai jos provin din cel dintâi volum de texte folclorice menționate. Termenii selectați au valoare emblematică, reflectând, sub aspect lexical, trăsăturile de bază ale limbii vorbite de românii transnistreni: pe de o parte, păstrarea unor elemente din fondul latin (*arină*, var. *anină* < *arena* „nisip fin, mai mărunț decât nisipul propriu-zis” ori cu semantismul etimologic: *adăugire* „creștere, înmulțire” < *adaugere*; pe de altă parte, prezența unor fapte comune cu Basarabia, dezvoltări de sens: *iarnă* „splină”, creare de termeni din resurse proprii *citor* „băț (gros și neted) pentru întins aluatul” < *sucitor*, remodelarea unor nume proprii: *Scridon* < *Spiridon*, calcuri după limba rusă: *a prieteni* „a avea relații de ...” după *дружить*; cu Transilvania, *corbiță* < *corb*; cu Transilvania, Banat, Maramureș: *vița vinului* „viță-de-vie”. În același timp, la românii din Transnistria se întâlnesc inovații proprii – care le individualizează idiomul – formații specifice, inexistente în alte zone, *căhlătoare*; dezvoltări de sens, *chiraleisa* „colind”, dar și de familie lexicală, agentul și verbul corespunzător: *chiraleisar* < *chiraleisa*,

FD, XXXII, București, 2013, p. 197–205

chiraleisá < *chiraleisa*; *cornar*, *plugar* „urător la Anul Nou, în cadrul *plugușorului*”; *a plugări* „a participa, în calitate de *plugar* la obiceiul menționat ...”. Peste toate acestea planează presiunea limbii ruse, evidentă în coruperea, asimilarea, uitarea cuvintelor românești. Pentru a ilustra situația, am ales două cazuri de modificare a elementelor primordiale, sub influența factorului menționat. Primul dintre ele, o formulă de adresare **lei, lei, câne zmei**: **Leu, leu s-a lăudat**, / *Către Alimon d-împărat* / *C-a să-i pască țărna toată ...* / *Alimon s-o speriat*, / *În gura mare mi-o strigat*, / *Ce voinic s-a dafla* / *El cu leu să lovească* / *Cu mare dar să-l dăruiesc*, / *Domnia în jumatati*, / *Și copila după el*, / *Și voinicu di ...* / *S-o dus și tari-o strigat* / – „**Lei, lei, câne zmei** / *Ieși afară până-n prag* (p. 199 – Cocieri, raion. Dubăsari)¹. Probabil, varianta primară **leu, leu, câne (de) zmeu** a fost alterată sub influența limbii ruse, mai precis a împrumutului *змея* care a determinat refacerea cuvântului românesc, la origine de proveniență veche slavă. După prima schimbare **leu, leu, câne (de) zmei*, muzicalitatea formulei fiind afectată, s-a operat cea de a doua, prin atragerea cuvântului *leu* în rima internă. După modificările menționate, eufonia primară a fost restabilită: **lei, lei, câne zmei**, dar prin alterarea aproape totală a secvenței. Cel de al doilea, **adamele, madamele, Adam**, variante în raport cu numele, fac parte din texte folclorice a căror nepracticare duce la uitarea acestora, mai ales, a onomasticii: *Schicușoru grâului* / *Și cu lemnu Domnului*, / *Stau la poarta raiului* / *Șerșetează florile* / — „*Unde vi-s miroznili?*” / — „*Le-au luat adamili* / *Să strochească apili!*”² (p. 215 – Mălăiești, raion. Grigoriopol). În comparație cu textul care urmează, prin modificarea numelui în cauză, acesta pare o etapă de tranziție: „— *Unde li-s miroznele?*” / „*Le-au luat madamele* / *Să strochească hainele* (p. 256 – Doroțkaia, Dubăsari). Împrumutul romanesc citat a putut pătrunde prin mijlocirea limbii ruse (cf. *мадам*), adaptarea însă este după sistemul limbii române. Cele două nume marcate grafic, reprezintă încercări de reconstituire a termenului primordial uitat: *Și judecă florile* / *Unde li-s miroznile?* / *Le-o luat Adam cu dânsu* / *Să strochească apele ...* / *Să beie noroadele* (p. 215 – Delacău, raion. Grigoriopol).

În pofida unor astfel de situații inerente, limba română din Transnistria deține suficiente elemente definiției, vechi și noi. Acestea atestă, în egală măsură, vitalitatea idiomului, care menține în uz cuvinte învechite și, totodată, creativitatea acestuia, evidentă în formațiile inedite ori în anumite extensiuni semantice. Ilustrăm situația prin câteva cazuri identificate în volum.

Adăogire. Infinitivul lung al verbului *adăogi*, menționat în titlu, devenit abstract verbal, semnifică „înmulțire, creștere”. Semantismul etimologic, perpetuat din lat. *adaugere*, figurează în DA, cu o atestare unică, din Moldova, datată 1757: *Cercetând ca să ne înștiințăm din ce pricină lăcuiitorii țării aceștia nu merg spre adăogire și agonisita lor spre mai întriagă stare ...* Pentru Basarabia este atestat

¹ Întrucât este vorba de o singură sursă documentară, pentru a evita repetiția și a nu încărcă textul, limităm indicația acesteia la numărul paginii și numele localității.

² Am preluat fragmentele *tale-quale* din textele care reproduc astfel graiul local.

verbul de conj. a III-a, *adaoge*, tot cu înțelesul moștenit: ***S-o-adăuget porțiile*** (*Dicț. dialectal*, I, s.v. *adăužét*). Cu aceeași formă și același semantism din 1757, cuvântul supraviețuiește în Transnistria: *Cum o fost adăujire de grâu, așa să și adăujire în găini, în gospodărie* (p. 266 – Ofatinți, raion. Râbnița).

Căhlătoare. Definiția cuvântului-titlu apare chiar în informația obținută de pe teren: *De boală neagră îl afumi* [pe bolnav] **cu căhlătoare** (*petică de la cahlă*) (p. 415, Speia, raion. Grigoriopol). Adaosul explicativ dintre paranteze pune în evidență relația dintre regionalismele *cahlă* – *căhlătoare*. Primul dintre ele, cunoscut în Moldova și Bucovina (v. DA s.v.), dar și în Basarabia (v. *Dicț. dialectal*, II s.v. *КАХЛЫ*, ALM, II, h. 571, p. 170) definește *gura hodgeacului din pod* (Șez., I, 192), respectiv, *deschizătura prin care iese fumul din horn în tinda casei țărănești, de unde pătrunde în pod și apoi afară sau de-a dreptul în pod; cahla se astupă, de obicei, după ce s-a stins focul, ca să nu iasă căldura din casă* (cf. Pamfile, I.C., 445). Cuvântul în discuție, analizabil prin *cahlă*, împrumut din ucraineană, la origine, + suf. *-ătoare* ridică probleme prin specificul derivativului, specializat în teme verbale. Lipsind veriga necesară *cahlă...căhlătoare* presupunem că este vorba de o formație analogică. Conform cu explicația informatoarei, „petica [= cârpa] de la cahlă” care asigură menținerea căldurii, poate să fie folosită în scopuri curative în cazul unor maladii. Practica este răspândită, în același scop, fiind folosită *spălătoarea* „obiect de pânză ... cu care se spală vasele”: *Spălătoarele vaselor slăstuite se păstrează și se folosesc ca să afume pe cei deocheați* (Marian, S.R., II, 16). După un astfel de model, și „urmând” structura acestuia, ar fi putut apărea *căhlătoare*, cu atât mai mult cu cât procedeul prin care se tratează afecțiunea, în ambele cazuri, este afumatul. Trebuie să remarcăm că graiurile din Transnistria au recurs la crearea unui cuvânt nou prin mijloace interne și nu au valorificat împrumutul din ucraineană. DA, de pildă, a înregistrat, în acest sens, regionalismul *cahlincă* „boarfă, bucată de țol cu care se astupă cahla hornului”, din Bucovina, alături de care adăugăm și atestarea din Basarabia (*Dicț. dialectal*, II, s.v.), provenind tot din sursa menționată. Disponibilitatea de a forma cuvinte noi din resurse proprii atestă o anumită vitalitate a graiurilor românești de dincolo de Nistru.

Chiraléisa, chiraleisá, chiraleisári. Cel dintâi cuvânt din titlul notei, *chiraleisa*, constituie, la origine, o „formulă liturgică de origine greacă pentru «Doamne, miluiește!», păstrată la nivel dialectal în Moldova și utilizată în obiceiul din ajunul Bobotezei (mai rar al Crăciunului), de băieții sau de bătrânii care însoțesc pe preot când umblă cu botezul” (v. DA s.v.): *La Bobotează strigam chiraleisa! de clocotea satul* (I. Creangă, *Amintiri*, 10); *În ziua de Bobotează când strigă chiraleisa! să nu fie nicio cotreanță sau petecă pe afară* (Pamfile, *Văzduhul*, 78). De la termenul preluat din lexicul bisericesc s-a dezvoltat un semantism nou „duh necurat, ființă fantastică”, cu atestări, evident, tot pentru Moldova (DA s.v.).

Cuvântul a fost atestat recent la românii din Transnistria cu anumite dezvoltări de sens, altele decât cele amintite în DA, fapt ce atestă fie continuitatea

termenului, fie conversiunea acestuia. Se pare că el a glisat către colinde, cu denumirea omonimă, nu numai pentru textul în sine, ci și pentru obiectul necesar practicării acestora: *La Bobotează mai obișnuită este chiraleisa* ... [Aceasta denumește și] *crucea de lemn* (făcută de un bărbat din familie sau de însiși copiii), împodobită cu busuioc, flori de hârtie colorată și o lumânare de ceară în vârful crucii, legată cu ață de lână sau de bumbac (p. 295 – Speia, raion. Grigoriopol). Obiceiul se practică, la dată fixă, în ajunul Bobotezei, iar copiii practicantși se numesc *chiraleisari*. Din relatarea despre faptul că aceștia cer permisiunea de a-i felicita pe stăpânii caselor: „— *Să chiraleisăm?*” în urma căreia primesc acordul „— *Chiraleisați!*”, remarcăm o anumită laicizare a ritualului, verbul însuși însemnând „a colinda”. Admiși în interior, *copiii băteau cu chiraleisa în pereți* (*idem, ibid.*). În alte situații, *chiraleisează la prag, la ușă* (p. 295 – Mălăiești, raion Grigoriopol). Cei care intrau în locuință, consemnau *sui-generis* trecerea lor: *Fășem la grinda casă cruși cu lumânarea. Știi că lumânarea afumă. Vineu alții mai fășe o crușuliță. „Măi, d-apu atâtea v-o chiraleisat!”* (p. 296, Butor, raion Grigoriopol). Textul intonat: *Chiraleisa, Doamne: / Boi înjugători, / Cai înhămători, / Stogurile groase, / Fetele frumoase* (p. 296 – Teiu, raion Grigoriopol), precum și precizarea *Copiii primeu daruri pentru chiraleisat* (p. 300 – Coșnița, raion Dubăsari) atestă asimilarea formulei la specia colindelor, fapt ce i-a sporit șansele de a supraviețui, după închiderea bisericilor și interdicția cultului religios de către regimul sovietic.

Corbiță. Semnificând „perechea corbului”, în cadrul sistemului moțional, după modelul *porumbiță*, în partea locului, *hulubiță* (*Dicț. dialectal*, V, s.v. хулуґе (*ce*), derivatul *corbiță* cunoaște atestări dispartate, ca timp și spațiu, conform articolului din DA. Cea dintâi apare la Dosoftei, P.S., 83: *Spun pentru corbul că, deacă scoate pui, îi hrănește până fac fulgi și-i părăsește, unde-s albi, că se-ndoaște pre corbiță*. Următoarea consemnare provine din Apuseni: — *Hei, corbiță, coarbă neagră, / Cât umbli tu-n toată țara / Adu-mi vestea de la Corbea* (Frâncu, Candrea, M., 209). Cea de a treia și ultima provine din Moldova (Marian, O., II, 17). În rest, pentru femela corbului, în spațiul românității, sunt atestate *coarbă, corbă, corbea, corboaică*.

La românii din Transnistria se întâlnește cea mai recentă atestare pentru moționalul discutat: *Niciun fel de ouă nu sunt mai tari ca cele ale corbiței. Pasărea aceasta se ouă în decembrie ... le clocește până în februarie. Acum [= atunci] corbița își părăsește cuibul cu ouăle* (p. 300 – Dubăsari).

Cornar, cornăraș. Primul dintre lexemele indicate, cu sensul „plugar care, la arat, ține *coarnele* plugului” a fost inclus în DA pe baza unei atestări singulare din Bucovina („Codrii Cosminului”, II, 160), alături de care figurează o alta din TDRG s.v. *cornaci* (*Cornarii se duc acasă, / Plugarii cu toți se lasă* – CL, XIV, 344). Derivatul, cu structură lexicală transparentă, este atestat și pentru Basarabia (*Dicț. dialectal*, II, s.v. *cornár'* 3.). În Transnistria, materialele relativ recent culese, referitor la *cornar*, atestă, nu numai faptul că se păstrează, dar și că a dezvoltat un

nou înțeles „urător”, sinonim cu *plugar* (v. *infra*), cu diminutivul și varianta corespunzătoare: *Da lelea Marfa o luat o sită rară, / De negară, / Să cearnă cornorașilor pe-afară! Mânați, cornărași!* (p. 250 – Lunga, raion. Dubăsari).

Crețos. Adjectivul anunțat face parte dintre derivatele a căror „clasă gramaticală a sufixului coincide cu clasa gramaticală a temei” (Tudose, *Derivarea*, 186). Din acest motiv, semantismul noului termen apare hipermarcat, corespunzând unui anumit grad de comparație: superlativului. Având semantismul „cu crețuri foarte multe, foarte creț”, după DA, atestat, exclusiv, la nivel de dicționare, la românii din Transnistria, *crețos* pare un cuvânt uzual, curent: *Eara oamini bătrâni. Ei poate de-on chișior, de-o mână caliși [= infirmi] și știe colinzi frumoase și îmbla de-a colinda [...]. Ș-ap mai ave încă doi, îmbrăcați în formă [= uniformă], șfartuc [= șort] lung, crețos, cum era moda-ncoace, c-o coftă [= bluză] muierească, cu brâu roș să-nșinje. Era pop și diacon. La cartuz [= chipiu, șapcă] avea lenți [= panglici] care acuperea tăta fața. N-âl videai șini-i el. Aista era Irod* (p. 240 – Butor, raion. Grigoriopol). Anterior, același derivat a fost consemnat pentru Basarabia, în ALM [chest. 724], p. 32, 75, informație valorificată în *Dicț. dialectal*, II, s.v., iar, recent, în ariile insulare din Ucraina (TD – Nistru, *Glosar*).

Iarnă. La culegerea unor texte dialectale românești din localitatea Martonoșa, fostul raion Novomirgorod, Ucraina, efectuată de către dialectologi din Kiev, relativ recent, a fost întâlnit cuvântul *iarnă* cu un înțeles neverosimil, „splină”. P.E. Grițenko, conducătorul echipei de cercetători ucraineni, suspectând semantismul și negăsind o explicație satisfăcătoare, s-a adresat, în consecință, colegilor de la Institutul de Filologie din Chișinău pentru investigațiile necesare clarificării cazului. Răspunsul transmis: semantism total necunoscut (comunicare orală de la Vasile Pavel – Institutul de Filologie din Chișinău al Academiei din Rep. Moldova).

După parcurgerea materialelor folclorice culese din Transnistria și publicate în cel dintâi volum, suntem în măsură să reluăm discuția. Semnalarea unui sens inexplicabil pentru *iarnă*, din cele două surse, ne-a determinat să valorificăm datele de pe teren referitoare la obiceiurile și tradițiile „sezonului rece”, în partea locului: *După ce porcul curățit este spintecat, toți cei în vârstă, care sunt prezenți, se uită la splină crezând cu siguranță [sic!] că ea arată cum va fi iarna curentă. Unii numesc organul acesta iarna* (p. 169, Nezavertailovka, raion. Slobozia).

Se pare că atestarea semnalată de P.E. Grițenko nu este nici singulară și nici necunoscută. În *Dicț. dialectal*, V, a fost inclus cuvântul în discuție, cu aceeași glosare: *яриэ* „splină de porc”. Semantismul a fost identificat și înregistrat în cercetările de teren, efectuate de N. Mățaș în localitatea Durlești, fostul raion Kutuzov în anul 1978. Materialele respectivei anchete aparțin, în prezent, Arhivei dialectologice (AD) de la Institutul de Filologie din Chișinău. Absența textului ilustrativ este absolut regretabilă, dar detaliul *de porc*, din glosă, este suficient pentru a ne aminti că animalul în cauză se sacrifică iarna, în prima lună a anotimpului respectiv și în ultima a anului în curs, că urmează să înceapă, la scurt

timp, un nou an, și că, la tăierea porcului, se practică, probabil, prospectarea splinei de către localnicii vârstnici, cunoscători, pentru a ști cum va fi vremea în viitorul apropiat. Am putea observa că supranumele organului cercetat, într-un anumit anotimp, mereu același, s-a încetățenit în calendarul popular al românității dintr-un anumit spațiu, reprezentând, deocamdată, punctual Basarabia, Transnistria și o anumită arie insulară de la est de Bug din Ucraina. Cele trei atestări constituie fie fapte de inovație independente din microarii ale aceleiași ansamblu lingvistic, fie mărturii ale faptului că, între românii din Martonoșa, unii își au obârșia în localități din Basarabia sau Transnistria. Caracterul inovator devine mult mai evident prin raportare la situații similare, din țară, înregistrate tot la nivel dialectal. Astfel, în graiurile din Bucovina a fost consemnată aceeași practică de evaluare „meteo”: *Când taie porcu la Crăciun, după grosimea splinei prevestește greutatea iernei. Când peste tot e tot una de groasă, va fi iarna tot una de grea de la început până la sfârșit. Dacă-i la un capăt de nainte sau napoi mai groasă, iarna va fi la început sau la sfârșit grea. De va fi mai înflată la mijloc, și iarna va fi mai mare la mijloc* (Șez., I, 152). Supranumele *iarna* pentru *splină*, ori extensiunea semantică a numelui, contravin caracterului conservator, recunoscut, al graiurilor în care acestea s-au performat. Tendința, manifestă în mai multe unități teritoriale, s-a desăvârșit acolo unde contextul a fost propice: practicarea mai intensă a obiceiului de orientare asupra evoluției timpului în comunitățile închise, izolate, lipsite de alte posibilități de informare în domeniu.

Mititeiuși. Ca derivat paralel, față de *mititeluși*, cuvântul-titlu constituie o formație inedită, proprie Transnistriei, prin valorificarea aceleiași baze derivate, dar la plural (*mititel-mititei*): *Îmbla de-a colinda, și fete și băieți. Se grămădesc până la o diseatcă [= zece]. Cu grămada îmblă. Mai divremi îmblă așei mititeiuși* (p. 188 – Cioburciu, raion Slobozia).

Plugări. DLR înregistrează verbul anunțat cu sensurile 1. „a munci ca *plugar*; a efectua munci agricole”. 2. „a prăși”. Semantismul înregistrat în Transnistria constituie o inovație „a activa ca *plugar*, membru în cetele de flăcăi care în ajunul Anului Nou umblă cu *plugul*”. Formula prin care se cere permisiunea gazdelor de a ura, iar acestea își dau acordul, atestă, fără dubiu, noul înțeles al verbului: [La fereastră] „— *Să plugărim?*” „— *Plugăriți?*” (p. 266 – Cioburciu, raion. Slobozia). În Basarabia este atestat, exclusiv, numele *plugar* „urător (în cetele de colindători de la Anul Nou)” și un derivat: *plugăraș: Și-a copt un colac / ... Cu miere mi[e]ruit, / Pentru noi, plugărașii gătit* (*Dicț. dialectal*, III, s.v. *plugăraș*). În *Dicț. dialectal*, V, derivatul *plugări* figurează cu sensul fundamental.

Prieteni, a ~. Consemnat în DLR cu sensurile 1. (înv. și reg.) „a se împrieteni”. 2. (înv., rar, în forma *prietini* „a-i fi (cuiva) favorabil, binevoitor”, la românii din Transnistria apare cu un semantism inedit [despre tineri și tinere] „a întreține relații de prietenie (dragoste?)”: *Flăcăul venea la fata cu care prietenea și-o dușe la joc* (p. 242 – Speia, raion. Grigoriopol). Poate că verbul românesc, reproduce, prin calc semantic, verbul corespunzător din limba rusă: *дружить*. Este

vorba de o inovație, pentru început, proprie românilor din Transnistria. Ulterior, ea s-a extins și la românii din Basarabia, atunci când limba oficială de stat a devenit limba rusă.

Scridon. Numele propriu anunțat în titlu reprezintă o variantă dialectală de la *Spiridon*: *O luat la noi un om ... În ziua de Scridon ... Așa să spune ... Scridon, făcătoru de miniuni* (167 – Speia, Grigoriopol). *Înainte aveau stative și țeseu noaptea ... La noi în mahală ... La Scridon o lucrat și când s-o sculat ... gura era la șeață* (*idem, ibid.*). Varianta, fără niciun fel de explicații, în privința formei, este confirmată pentru Basarabia (Cosniceanu 2004: 176), dar având o circulație mult mai largă în aria nordică a dacoromânei. Ca nume de familie, în Moldova de dincolo de Prut, au curs și alte variante corupte din același nume propriu, *Spiridon*: *Spiru, Spirea, Spirache, Spiriță*. În volumul *Фамилни имена от Северозападна България, Влашки елемент*, Katowice, 2006, Ludwig Sclimski a înregistrat, în același sens, *Spilea* și *Schilea*, în variantele bulgarizate *Spilev* și *Schilev*. Pentru varianta regională *Scridon*, am presupus, în virtutea acestor atestări, o suprapunere (contaminație) *Schilea / Spiridon*. Poate mai linear, ca proces, ar fi fost traseul *Spiridon* > *Skiridón*, conform rostirii moldovenești, apoi, prin sincopă vocalică [i], să se ajungă la *Scridon*. În locul ultimei ipoteze, lipsind atestarea variantei integrale palatalizate, am propus, încrucișarea *Schilea / Spiridon*, în general corpusul numelor de familie vlahe din nord-vestul Bulgariei conservând multe fapte arhaice din onomastica românească (Mărgărit, RRL., 241–250).

Șitor, citor, sucitor, sujitor. Notat în rostirea dialectală, cuvântul-titlu reproduce varianta coruptă *citor* < *sucitor* „băț (gros) de lemn, neted cu care se întinde foaia de aluat pentru plăcinte, tăiței sau, p. ext., care se întrebuițează la mestecat, bătut etc.”: *Punem ... grăunți di păpușoi, punem șcaunu la foc, mestecam cu șitoriu și zășem „— Trăsniți cucoșăi!”* (p. 316 – Cioburciu, raion. Slobozia). Varianta abreviată este specifică Basarabiei, unde atestările sunt extrem de numeroase, fiind numele cel mai răspândit pentru obiectul respectiv, alături de *sujitor*, derivatul primar de la *soage* < lat. *subigere* pe care îl continuă (v. *Dicț. dialectal*, V, s.v. *шитор*). Menționăm că graiurile din Bucovina și Basarabia mai păstrează derivatul primordial *sujitor*, dovadă a continuității neîntrerupte a verbului moștenit, *soage*, unica bază derivativă a panromânescului *sucitor* (Mărgărit CES, 163–170). Pentru început, *sugitor* > *sujitor* a fost creat prin raportare la *soage* „a întinde foaia de aluat cu ajutorul unei ustensile ...”. În timp, când verbul a început să-și restrângă aria, *sujitor* nemaifiind înțeles, în afara ariei nordice, a fost interpretat prin etimologie populară. Paronimia cu *sucitor*, dar și mișcărilor similare cu ale verbului *suci* executate asupra aluatului au determinat, în cele din urmă, substituția *sucitor* < *sujitor*. În graiurile moldovenești, palatalizarea africateri, delabializarea consoanei inițiale [u] > [i] [sîșitor], sincopa noului sunet [sîșitor] și suprapunerea [s] / [ș] au dus la modelarea variantei *șitor*, răspândită nu numai în spațiul dintre Prut și Nistru, ci mai departe, în Transnistria (TD – Bas., Gl.) ori în enclavele de românitate din Ucraina (TD – Nistru, *Glosar*). Precizăm că semantismul „făcăleț” a fost înregistrat în aceste enclave (*idem, ibid.*).

Trăsni. Verbul se întâlnește în zonă cu un semantism inedit [d. boabele de porumb pentru *floricel*, la preparare, în vasul de pe foc] „a se umfla, a crăpa, a se desface, cu zgomot, dobândind aspectul unor mici flori”: *Puneam aninî în șeaun ori sari și grăunți di păpușoi di șii ghimpoși, mărunțai. Puneau șeaunu la foc, mestecam cu șitoriu și zâșem: „— Trăsniți cucoșăi! Mama v-a da covrigei!”* (p. 316 – Cioburciu, raion. Slobozia). *Fășem [cucoși] cu arinâ. Puneam grăunțe în șeaun și trăsneu* (p. 316 – Speia, raion. Grigoriopol). În afara semantismului metaforic al verbului *trăsni*, textele conțin arhaismul *arină* < lat. *arenam*, păstrat în această regiune neîntrerupt (*Dialectologie*, 95), cunoscut și în varianta cu asimilare [r] – [n] > [n] – [n]: *anină*, compusul *grăunți ghimpoși* „(boabe de) porumb pentru *floricel*”, de asemenea, specific românilor transnistreni, și *cucoși*, cu diminutivul *cucoșei*, denumiri figurative regionale ale aceluiași produs.

Urî, a se ~. Verbul menționat prezintă un sens neatestat până în prezent: „a se masca pentru a se face urât, a se urâți cu scopul de a provoca frică, groază” [în cadrul unor ritualuri folclorice]: *Cumpăra de la magazin risunși [= culori, vopsele] ș-ap să urău. Ori un cojoc îl întorșeu pe dos. Și pune gluga șeia cu țugui în cap. Să mai pune șeva. Să mai ura. Fășe musteți cu funinjini* (p. 198 – Tocmagiu, raion. Slobozia). În același timp, el este unic și ca mod de formare, probabil un derivat regresiv de la adjectivul *urât*.

Vița vinului. Compusul reprezintă o altă denumire pentru *vița-de-vie*. Cu prima atestare, din Banat, după DLR, datată 1832, 1833, apoi continuând cu Moldova, Bucovina, Țara Hațegului, Maramureș, Făgăraș, pentru secolul al XIX-lea, câteva pentru începutul sec. al XX-lea, dar în evidentă reducere numerică, *vița vinului* nu mai este atestată, după această perioadă. Recent, graiurile românești din Transnistria, prin textele culese, confirmă perpetuarea compusului: *Câte flori sunt pe pământ, / Toate merg la jurământ, / Numai vița vinului, / Schicușoru grâului / Și cu lemnu Domnului, / Stau la poarta raiului / Și judecă florile / Unde li-s miroznile* (p. 215 – Delacău, raion. Grigoriopol).

Notele lexicale prezentate atestă starea actuală a graiurilor românești din Transnistria, de prelungire a vitalității, în condițiile speciale de evoluție în mediu alogen. Rezistența acestora se reflectă în următoarele:

– dezvoltări de sens: a) particulare: *chiraleisa* „colindă”, *cornar*, *cornăraș* „urător la Anul Nou”, *plugări* „a ura, în calitate de *plugar*, în cadrul ritualului numit în zonă *plugul*”; *trăsni* „a pocni”; b) comune cu Basarabia: *creșos* „încrețit, cu creșuri multe”; *iarnă* „splină”; *plugar* „urător la Anul Nou”.

– formarea de cuvinte noi, specifice, prin derivare: a) *căhlătoare* „cârpă pentru astupat cahla”; *chiraleisá* „a colinda, a umbla cu *chiraleisa*; *chiraleisar* „colindător cu *chiraleisa*”, *mititeiuși* < *mititei*, *plugări* „a merge la urat, cu *plugul*, în calitate de *plugar*”, *urî* refl. < *urât* „a se masca pentru a se urâți”; b) comune cu Basarabia: *citor* „sucitor pentru întins aluatul < *sucitor*, *Scridon* < *Spiridon*.

– păstrarea unor elemente lexicale învechite, cu semantismul corespunzător, *adăugire* „sporire, creștere”, *arină*, *anină* „nisip”, din fondul latin sau ulterioare, create pe terenul limbii române: *vița vinului*.

Faptul că pe lângă formațiile noi, create prin posibilități proprii, graiurile din Transnistria dețin regionalisme comune nu numai cu Basarabia limitrofă, ci și cu Bucovina, Maramureș, Transilvania și Banat atestă, pe de o parte, apartenența acestora la același bloc lingvistic: limba română, iar pe de altă parte, persistența limbii române într-o arie extremă, în pofida condițiilor nefavorabile de evoluție.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALM I, 1, *Anexe* *Atlasul lingvistic moldovenesc*, redactat de R. Udler și V. Comarnițchi, cu participarea lui V. Melnic și V. Pavel, vol. I, 1, *Articole introductive, Anexe*, Chișinău, 1968.
- Bug, I–II Anton Golopenția, *Românii de la est de Bug*, I–II, editat, cu introducere, note și comentarii de prof. dr. Sanda Golopenția, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Burada 1883–1884 T. Th. Burada, *O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson (Rusia)*, în „Convorbiri literare”, XVII, p. 281–291.
- CC, I ș.u. *Codrul Cosminului*. Buletinul Institutului de Istorie și Limbă. Cernăuți. Universitatea din Cernăuți. Anul I (1924) ș.u.
- Cosniceanu 2004 Maria Cosniceanu, *Nume de familie* (din perspectivă istorică), [vol. I], 2004.
- DA Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Dialectologia* *Curs de dialectologie română*, de Mihail Purice, Vladimir Zagaevski, Ion Ciornâi, Chișinău, 1991.
- DLR Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
- Frâncu–Candrea, M. Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moții)*, Scriere etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie, București, 1888.
- Marian, O Sim. Fl. Marian, *Ornitologia populară română*. Tom. I–II, Cernăuți, 1883.
- Marian, S.R. I–III Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I, *Cârnilegile*; II: *Păresimile*; III: *Cincizecimea*. București, 1898–1901.
- Mărgărit, RRL *Românii din afara României și limba lor* (Perspectivă dialectologică). Articole și note. București. Editura Academiei Române, 2011.
- Mărgărit, CES Iulia Mărgărit, *Comentarii etimologice și semantice*, „Etymologica”, 27, 2007.
- Pamfile, I.C. Tudor Pamfile, *Industria casnică la români, Trecutul și starea ei de astăzi*. Contribuțiuni de artă tehnică și populară, București, 1920 (Academia Română. Din viața poporului român. Culegeri și studii, VIII).
- Pamfile, *Văzduhul* Tudor Pamfile, *Văzduhul după credințele poporului român*. București, 1916.
- TD – Bas. Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului*. Texte dialectale și glosar (Institutul de Fonetice și Dialectologie „Al. Rosetti”), București, 2000.
- TD – Nistru Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești de la est de Nistru*, București. Editura Academiei Române, 2012.
- Tudose, *Derivarea* Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, 1978.
- Smochină 1939 N. P. Smochină, *Din literatura populară a românilor de peste Nistru*, Arh. folk., V, p. 7–56.
- Șandru 1998 Dumitru Șandru, *Graiul românesc de peste Nistru*, în FD XVII, p. 185–201.
- Șez. „Șezătoarea”. Revistă pentru literatură și tradiții populare, Fălticeni. Anul I, 1892 ș. u.
- Weigand 1904 Gustav Weigand, *Die Dialekte der Bukovina und Besarabien*, Leipzig.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București